

Shahlo AHROROVA,
Respublika MMM huzuridagi Ijtimoiy ma'naviy tadqiqotlar institutikatta ilmiy xodimi, PhD
E mail: Shaxlo.67@mail.ru

Toshkent Amaliy fanlar universiteti professori D. Amriddinova taqrizi asosida

A VALUE-BASED APPROACH IN A SOCIAL SPIRITUAL ENVIRONMENT

Аннотация

In today's era of globalization, the issue of the spiritual environment of society exerting its influence on other spheres of society's life is becoming increasingly relevant. A special place in the socio-spiritual environment is occupied by the system of value approach. Significant changes in one or another sphere of society have an impact on both the value system and, in turn, on the socio-spiritual environment. These changes in the value system and the dynamics of growth in the socio-spiritual environment are proportionate. This will be discussed in the article.

Key words: Social spiritual environment, value, value consciousness, value approach, value system, personality, society, public relations, ideal, assessment, value.

ЦЕННОСТНЫЙ ПОДХОД В СОЦИАЛЬНОЙ ДУХОВНОЙ СРЕДЕ

Аннотация

В сегодняшнюю эпоху глобализации все более актуальным становится вопрос о том, что духовная среда общества оказывает свое влияние и на другие сферы жизни общества. Особое место в социально-духовной среде занимает система ценностного подхода. Существенные изменения в той или иной сфере общества оказывают влияние как на систему ценностей, так и, в свою очередь, на социально-духовную среду. Эти изменения в системе ценностей и динамика роста в социально-духовной среде обладают соразмерностью. Об этом и пойдет речь в статье.

Ключевые слова: Социальная духовная среда, ценность, ценностное сознание, ценностный подход, система ценностей, личность, общество, общественные отношения, идеал, оценка, ценность.

IJTIMOYIY MA'NAVIY MUHITDA QADRIYATLI YONDASHUV

Аннотация

Bugungi globallashuv davrida jamiyat ma'naviy muhiti jamiyat boshqa sohalariga ham o'z ta'sirini ko'rsatishi masalasi tobora dolzarblashib bormoqda. Ijtimoiy ma'naviy muhitda qadriyatli yondashuv tizimi alohida o'rin tutadi. Jamiyatning qaysidir sohasidagi jiddiy o'zgarishlar qadriyatlar tizimiga ham, o'z navbatida ijtimoiy-ma'naviy muhitga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi. Qadriyatlar tizimidagi bu o'zgarishlar va ijtimoiy-ma'naviy muhitdagi o'sish dinamikasi mutanosiblikka ega. Maqolada shular haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy muhit, qadriyat, qadriyatli ong, qadriyatli yondashuv, qadriyatlar tizimi, shax, jamiyat, ijtimoiy munosabatlar, ideal, baholash, qiymat.

Kirish. Biz ma'lum bir muhit ichida yasharkanmiz, har kuni ijtimoiy-ma'naviy mohiyatga ega bo'lgan qaysidir voqea yoki hodisalarga duch kelamiz, gohida bu voqealarning tashqarisida ko'rinsakda, unga bilvosita aloqador bo'lishimizni yo bilamiz, yo bilmaymiz. Gohida esa bu voqea-hodisotlar ichida bevosita amal qilamiz. Agar turlicha bo'lgan bu voqealar va hodisalar rivojini kuzatadigan bo'lsak, unga ijtimoiymi, tarixiymi yo madaniy biror omilning ta'siri borligini ko'rishimiz mumkin.

Ijtimoiy ma'naviy muhit aslida ma'lum bir qadriyatli yondashuvlar asosida shakllanadi. Ijtimoiy muhit deganda kishilarning ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlardagi o'zaro ijtimoiy munosabatlarining ma'lum tarzda tartiblangan yoki shakllangan tizimi hamda mana shu jarayonlar ta'siri o'laroq yuzaga kelgan shart-sharoitlar jamligi tushuniladi. Ijtimoiy ma'naviy muhit jamiyat ma'naviyati asosiga quriladi. Qadriyatlar, jumladan milliy qadriyatlar ma'naviy muhitni mustahkamlovchi asoslardan biridir.

Qadriyatli yondashuv ijtimoiy munosabatlarga yetarli darajada o'z ta'sirini ko'rsatadi. Qadriyatli yondashuv borasida so'z yuritilar ekan, bu kategoriyani mohiyatini tushunish uchun albatta qadriyatlar va qadr tuyg'usi to'g'risida to'xtalib o'tishimiz lozim. Ma'lumki, har voqelikning mohiyatini o'rganib, tahlil qilishdada uning ibtidosini o'rganish muhim asos va manba sifatida xizmat qiladi. Insoniyat ongida ilk qadrlash tuyg'ularining shakllanishi, ilk jamiyatda qadrlash tamoyillarining amal qilishi, bir so'z bilan aytganda, qadriyatlar ildizini o'rganish ham qadriyatli yondashuv, umuman qadriyatlar mavzusini o'rganish, uning tub mohiyatini anglashda muhim omil hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Qadriyatlar tushunchasi insoniyatning ilm bazasiga yigirmanchi asrda kirib

kelgan bo'lsada, qadrlashga oid tushunchalar Aflotunda, Aristotelida, Gegel va Suqrot asarlarida uchraganidek, Sharq allomalaridan Forobiy, Yassaviy, Naqshband, Navoiy, Ibn Sino asarlarida, shuningdek, Abdulla Avloniy qarashlarida ko'rishimiz mumkin. Nemis faylasufi Immanuel Kant Antik davrda qadriyatlar yondashuvlar masalasini o'rganadi. U "tabiat yo'nalishi bilan axloqning, aql-idrok yo'nalishi bilan amaliy hayotning o'zaro mutanosib emasliklariga e'tiborini qarattiradi va qadriyat sifatida go'zallik, haqiqat, ne'matni bir-biridan ajratib ko'rsatdi[2]. "Qadriyat" tushunchasi, yuqorida e'tirof etganimizday, 1960-yillarda R.Lotse va G.Kogen tomonidan ilmiy termin sifatida olib kiritildi. R.Lotse borliqni uchta sohaga ajratadi: a) birinchisi haqiqat sohasi bo'lib, zaruriy ahamiyat kasb etadi va unga qonunlar majmui kiritiladi; b) borliq va voqelik, undagi predmetlar, dalillarning obrazlari sohasi ikkinchi soha deyu belgilandi; v) uchinchi qadriyatlar sohasi bo'lib, u go'zallik, ezgulik, muqaddaslik kabi xususiyatlarni qamrab oldi. Uchinchi soha jamiyatning ma'naviy mohiyatini o'rganishni toqazo etardi. Shu qarashlar bazasida nemis falsafasida qadriyatlar oid ilmlar o'rganila boshlandi. XX-asr boshlarida esa fransuz faylasufi P.Lapi "aksiologiya" termini orqali qadriyatlar nazariyasini o'rganishni ilmiy faoliyatga olib kirdi. ("axios"- "fan", "logos"- "ta'limoti") Bugunga kelib esa qadriyatlarini o'rganuvchi maxsus fan - aksiologiya amal qila boshladi.

Faylasuf V.P.Tugarinovning ta'kidlashicha, qadriyatlar - odamlar turmush tarzida jamiyat va tabiat hodisalarining ideal, qadrlil ne'matlarga aylangan, ma'naviy qiymatli qismidir. Ular insonlar tomonidan yuksak darajada qadrlangani, asrab-avaylangani bois, qadriyat mavqeini olgan. Bu qadriyatlar shu insonlar yoki jamiyat, bir so'z bilan aytganda o'z subyektlari

tomonidan sayqallantiriladilar, shakllantiriladilar, gohida zamonga, yangi turmush tarziga moslashtiriladilar. Bu qadriyatlar kishilarning turmush tarziga, shaxsiy hayotiga uyg'unlashadi, mazmun beradi, ularning ijtimoiy munosabatlariga ta'sir ko'rsatish orqali o'sha jamiyatdagi ijtimoiy-ma'naviy muhitida ham aks etadi. "Qadriyatlar ichida asosiysi – albatta hayot, tiriklikning o'zidir, zero agar hayot bo'lmasa, boshqa har qanday qadriyat o'z-o'zidan yo'qlikka mahkum, aslini olganda, har qanday qadriyat hayot ne'matlarining qiymati va mohiyati, madaniy qadriyatlardir"[5].

Tadqiqot metodologiyasi. Qadriyat kategoriyasi - ijtimoiy munosabatlarning, voqea-hodisotlarning, urf-odatlarining, ma'naviy va moddiy borliqning subyekt uchun qadru-qiymati, ahamiyatini ifodalaydi, chunonchi, subyekt ularning qadru-qiymatini ularga bo'lgan munosabati bilan belgilaydi. Biroq, qiymat darajasi ham, qadr darajasi ham o'zgarishsiz bo'lmaydi, kishilik jamiyatidagi ma'naviy, ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar, shuningdek, kishilar dunyoqarashining o'zgarishi va yuksalishlariga qarab qadr darajasi ham o'zgarib turadi.

Qadriyatlar nafaqat ne'matlar tarzida namoyon bo'ladi, u shaxs va jamiyatga oid ma'lum bir qoidalar, axloqiy me'yorlar, maqsadlar, ijtimoiy-madaniy hodisalarga nisbatan baholash darajasi, mezonlarini ham qamrab oladi. Mana shu mezonlar orqali inson va jamiyat qadrini oshiradigan ezgulik, yaxshilik, halollik, mustaqillik, adolat, tinchlik, vatanparvarlik kabi tushurha va fazilatlar qadriyatlar orasida yuqori pog'onaga ko'tariladi. Demak, subyekt qaysidir ne'matni qadriyatga aylantirar ekan, u orqali o'zining ham qadrini oshiradi. Insonlarning qarashlari, milliy kelib chiqishlari bilan bog'liq azaliy qadriyatlari, milliy tabiati, qolaversa, ularning geografik joylashuvi, doimiy yetakchi faoliyati bilan boqliq qadrlashlari ularning kundalik turmushi bilan birga urf-odatlari, to'y-marosimlari, bayramu-o'yinlarida ham aks etadi.

Tahlil va natijalar. Aslini olganda qadrlash, qadr-qimmatni anglash – inson ongi va tafakkurining mahsulidir. Anglash va tafakkur qilish esa mavjudotlar ichida faqat insonga xosligini yaxshi bilimiz. Bundan kelib chiqadiki, har qanday qadriyatning subyekt avvalo inson. Subyekt hajmi ortishi, ya'ni indan uning jamoasi, guouhi, millat, el, hatto butun sayyoradagi odamzod barajasiga ko'tarilganda ham, uning tarkibidiga inson omili asosiy subyekt bo'lib qolaveradi.

Ijtimoiy muhit, ma'naviy muhit, ijtimoiy-ma'naviy munosabatlar ham shunday, ularning asosiy shakllantiruvchisi va asosiy subyekt ham, asosiy obyekt ham inson bo'lib qolaveradi.

Ijtimoiy-ma'naviy muhit aslida o'ziga xos tizim tarzida namoyon bo'ladi, ijtimoiy-ma'naviy muhitga ta'sir qiluvchi omillar ayni damda mana shu tizimga, shuningdek, muhitdagi qadriyatlar tizimiga ham ta'sir ko'rsatadi. Demak, ma'lum bir ijtimoiy muhitda o'ziga xos tarzda qadriyatlar tizimi ham amal qiladi.

Qadriyatlar tizimi bir so'z bilan aytganda shu jamiyatda ijtimoiylashgan va uyg'unlikda amal qiladigan qadriyatlar jamlamasidir. Bu tizim inson va insonlar jamoasi, el, millat amal qilishi, faoliyat ko'rsatishi, o'zaro ma'naviy aloqalarga kirishishi va har bir faoliyatining ma'naviy qiyofasini namoyon etishida xizmat ko'rsatadi. Yoki, "muayyan voqelik, obyekt yoki subyekt qadri va ahamiyatining inikosi bo'lgan, obyektiv ravishda tasavvur qilinadigan va bilish jarayonida anglab olinadigan turli qadriyat shakllarining o'ziga xos bog'lanishini ifodalaydigan aksiologik tizimlar" qadriyatlar tizimi deyiladi[3].

Insonning ma'naviy mohiyati bor ekan va u ijtimoiylashar ekan, obyektiv tarzda qadriyatlar tizimi ham amal qiladi va u jamiyat va inson hayotiga, xususan insonning turli ijtimoiy-ma'naviy munosabatlarga kirishishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Shuningdek, bu tizimni subyektiv ham deyish mumkin. Chunki, yuqorida ham e'tirof etganimizday, qadriyat singari u ham inson va insonlar jamoasining munosabati, bahosi orqali namoyon bo'ladi. Masalan inson uchun umumbashariy qadriyat sanalmish Yer sayyorasini aylilik. Inson uchun u mo'tabar, onaday aziz. Insonsiz esa u hech narsaga, aniqrog'i, qadsiz obyektga aylanadi. Hatto, subyekt bo'lmagach, uni obyekt ham deb bo'lmaydi. Oltinni zargar sayqallab qadrini oshirmasa, u loyga belanib, yoki toshu-tuproq bag'rida uyg'unlashib yotaverishi mumkin.

Albatta, zargar qo'liga tushmaslik – oltinning, inson zotining yashamasligi – Yer sayyorasining mohiyatini yo'qotmaydi. Shunchaki, uning qadrini anglaydigan, uni idealiga aylantiradigan subyektning yo'qligi tufayli uning mohiyati ham yuzaga chiqmaydi, biroq bu mohiyat yo'qolmaydi. Uning mohiyati, qadri anglanishi lozim, shundan so'ng ideal darajaga ko'tariladi.

Ijtimoiy-ma'naviy muhit bir-biriga aloqador bo'lgan, bir-birini to'ldiradigan, bir-biriga ta'sir ko'rsatadigan yaxlitlikga aylangan qadriyatlar tizimi bilan chambarcham bog'liq. Albatta, bu tizimning tarkibiy qismlarini barqaror deb bo'lmaydi, yoki ular barqarorligida nisbiylik bor. Zero hayot hamisha ilgari borar ekan, qadriyatlar ham mutlaq qotib turmaydi. Jamiyatning qaysidir sohasidagi jiddiy o'zgarishlar qadriyatlar tizimiga ham, o'z navbatida ijtimoiy-ma'naviy muhitga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi. Qadriyatlar tizimidagi bu o'zgarishlar va ijtimoiy-ma'naviy muhitdagi o'sish dinamikasi mutanosiblikka ega.

Har qanday qadriyat asosida unga nisbatan subyektning qadriyatli yondashuvi amal qiladi. Qadriyatli yondashuvda inson ne'mat qadri xususida fikr qiladi, uni anglaydi, tahlil qiladi, ma'naviy mezonlar asosida baholaydi. Qadrlash inson tafakkurida aks etib, ruhiyatiga singiydi, hissiy munosabatlarini shakllantiradi va qadrlash tuyg'usi yaraladi. Qadriyat mohiyatini anglash aksiologik ongda namoyon bo'ladi. "Qadriyat xuddi haqiqat kabi xossa emas, balki fikr va voqelik o'rtasidagi munosabatdir"[6]. Demak, qadr ongda o'rnashgach, u insoning o'zaro munosabatlariga ko'chadi va qadriyatli munosabat yuzaga keladi. Obyektga nisbatan qadriyatli munosabatlarning yo'nalishini belgilab, faoliyat sari yo'naltiradigan, qadrlashning mohiyati, zarurati bilan bog'liq tushunchalar, bilimlar, qarashlar, maqsadlarning jamligidan qadriyatli dunyoqarash hosil bo'ladi. Demak, qadriyatli dunyoqarash qadriyatli yondashuvga "turki" bo'ladi. Qadriyatli yondashuvning ijtimoiy hamda individual ko'rinishlari mavjud. Alohida shaxs o'z hayoti davomida o'zi uchun muhim ahamiyat kasb etgan qaysidir voqelik, ne'matning qadrini anglaydi, uni baho tarozisiga soladi, qadriyatli yondashadi va bu individual shakl hisoblanadi. Agar mana shu yondashuv bitta inson emas, balki butun bir jamoa, ijtimoiy guruh tomonidan amalga oshirilsa, ya'ni, voqelik, ne'mat qadri shu guruhga keraklilik darajasi, mohiyati bilan o'lchanib, qadriyatli yondashilsa, ijtimoiy qadriyatli yondashuv vujudga keladi.

Demak, qadriyatli yondashuvlar tizimi ijtimoiy-tarixiy xususiyat kasb etib, ijtimoiy taraqqiyot ta'siri, jamiyat a'zolarining amaliy faoliyati va intellektual yondashuvi jarayonida ma'lum o'zgarishlar, shakllar olib, takomillasha boradi. Qadriyatli yondashuvning ko'lami kengayishi, shuningdek, ijtimoiy ahamiyatining ortib borishi oqibatida qadriyatlar shaxsiydan oilaviyga, oilaviydan jamoaviyga, jamoaviydan milliyga va so'ng umuminsoniy qadriyatlarga ko'tarila boradi.

Qadriyatli yondashuvning umumiy-ijtimoiy hamda individual ko'rinishlarining uyg'unlashuvi ijtimoiy-ma'naviy muhitda aks etadi. Bu jamiyat va shaxs manfaatlarining uyg'unlashuvi bilan dinamik tarzda amal qiladi. Shu bois, boshqaruv siyosati bu uyg'unlashuvning ilmiy asoslarini o'rganishiga zamin yaratish bilan birga buning uchun amaliy choralar ko'rishi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ya'ni, yakka shaxs o'z qadriyatlarining o'zi uchun muhim sanaydigan jihatlari ko'rganda, bu jihatlarning ijtimoiy ahamiyatini ham anglab, qadrlashi lozim. Mana shunda u o'z qadriyatli yondashuvining mohiyati doirasini kengaytiradi, qadriyatning ijtimoiy ahamiyatini ham qadrlay boradi. Bu esa jamiyat va shaxs manfaatlari birlashuvida ham omil vazifasini o'taydi. Bunday yondashuv ijtimoiy ma'naviy muhit uchun ham muhimdir. Masalan, salomatlikka asosan shaxsiy qadriyat sifatida qaraladi. Ammo, aholi salomatligi millat ravnaqida muhim ahamiyat kasb etishi bilan u ijtimoiy va milliy tus oladi.

Qadriyatli yondashuvlar tizimi ijtimoiy-tarixiy xususiyat kasb etib, ijtimoiy taraqqiyot ta'siri, jamiyat a'zolarining amaliy faoliyati va intellektual yondashuvi jarayonida ma'lum o'zgarishlar, shakllar olib, takomillasha boradi. Qadriyatli yondashuvning ko'lami kengayishi, shuningdek, ijtimoiy ahamiyatining ortib borishi oqibatida qadriyatlar shaxsiydan oilaviyga, oilaviydan jamoaviyga, jamoaviydan milliyga va so'ng umuminsoniy qadriyatlarga ko'tarila boradi.

Ijtimoiy hamda individual qadriyatli yondashuvlarning xususiy va umumiy jihatlari dialektik uyg'unlik asosida takomillashib boradi. Ijtimoiy-ma'naviy muhitda qadriyatli yondashuv umumiy bog'langan, yaxlitlashgan dialektik tizimni tashkil etadi, u ijtimoiy-ma'naviy muhitga mutanosib tarzda shakllangan qadriyatlar tizimida bo'y ko'rsatadi.

Xulosa va takliflar. 1. Obyektning qadr-qimmatigi moddiy qiymatning yoki g'ayriinsoniy manfaatlarining ustun qo'yilishi g'ayriaksiologik yondashuvlarni keltiradi, bu esa ijtimoiy-ma'naviy muhitdagi qadriyatlar tizimiga putur yetkazadi.

2. Qarama-qarshiliklar, turlilik orasidagi dialektik munosabatlar ta'siri o'laroq, jamiyat muntazam rivojlanish, o'zgarishda bo'ladi, unga dinamik va dialektik uyg'unlikda insonlarning qadriyatlarga nisbatan yondashuvi ham o'zgarishi,

takomillashishi yuzaga keladi. Turlilikdagi umumiy xususiyatlar ijtimoiy ma'naviy muhitdagi qadriyatli yondashuv tizimidagi birlikni yo'lga qo'ysa, umumiylikdagi turli xususiyatlar mazkur tizimning takomillashuvi uchun muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

3. Ijtimoiy-ma'naviy muhit va qadriyatli yondashuv tizimi aro nomutanosiblik yuzaga kelsa, bu jamiyatni parokandalikka olib borishi mumkin.

4. Yangi O'zbekistonda yangicha qarashlarga asoslangan qadriyatli yondashuv tizimining shakllanishi, shu asosda yuzaga kelgan ijtimoiy-ma'naviy muhitda qadriyatlar boshqa shakllarining milliy unsurlar asosida amal qilishini, shuningdek, milliy qadriyatlarda ham yangi xususiyatlar namoyon bo'lishini o'rganish va ilmiy tahlil qilish barqaror ijtimoiy-ma'naviy muhit yaratishning muhim omilidir.

ADABIYOTLAR

1. Ahrorova Sh. Ma'naviyat eng ta'sirchan va qudratli qurolimizdir. "Ma'naviyat" nashr. T.-2022y.
2. Jo'rayev N., Azizov Sh. Ijtimoiyot asoslari. "Ma'rifat-madadkor" T.-2003y.
3. Nazarov Q. Aksiologiya. "O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati" n.,T.-2011.
4. Ochilova B. Milliy-ma'naviy yuksalishda mos qadriyatlar va vorisiylik.T.,Istiqlol, 2009.
5. Tugarinov V.P. "O sennostyax jizni i kulturi" L,1960.
6. Shermuhamedova N., Falsafa. T., "Noshir" 2012 y.